

«UN FEIX DE COSES PETITES»: ELS ESPAIS DE LA
 QUOTIDIANITAT EN CARMELINA SÁNCHEZ-CUTILLAS
 I VICENT ANDRÉS ESTELLÉS

Irene Mira Navarro
 (Universitat d'Alacant)

Introducció

ALTEA DE CARMELINA SÁNCHEZ-CUTILLAS (1927), a la comarca de la Marina Baixa, i el Burjassot de Vicent Andrés Estellés (1924), a l'Horta Nord, han esdevingut dos d'aquests racons mítics de la infantesa en la literatura catalana. Són evocats pels autors com a centres neuràlgics de la construcció identitària pròpia i alhora de la del col·lectiu en què es troben. *Matèria de Bretanya* (1975) i *Tractat de les maduixes* (1985) i *La parra boja* (1987),¹ respectivament, seran les tres obres que acararem amb l'objectiu de resseguir el procés de literaturització del paisatge i de la vida que ambdós autors van fixar entre les pàgines.

Pot semblar estrany que les obres escollides en aquesta anàlisi siguin tres peces narratives d'autors que majoritàriament van conrear el vers; *Matèria de Bretanya* és l'única composició en prosa de Sánchez-Cutillas i les dues obres d'Estellés responen a l'escriptura memorialística. Però malgrat la posició perifèrica,

¹ *Tractat de les maduixes* i *La parra boja* estan incloses dins el volum *Animal de records (Memòries)* que l'editorial Bromera va publicar el 2013 amb intenció d'agrupar tota la prosa memorialística de Vicent Andrés Estellés.

en termes quantitativs, del gènere narratiu en aquests dos autors, el contrast de les obres ens permet estudiar la capacitat de preservació del món enyorat i els mecanismes amb els quals s'hi recreen els espais de la memòria.

No hi ha dubte que *Tractat de les maduixes* i *La parra boja* estan etiquetats per la crítica (Balaguer 2001) i pel mateix autor, com a obres autobiogràfiques que recullen anècdotes i passatges disseminats pels anys del poeta de Burjassot. No obstant això, *Matèria de Bretanya* s'escapa a les categories definides per la crítica, que es mou entre adscriure-la a la novel·la i a la narració autobiogràfica. La professora Anna Esteve s'interroga en aquest sentit:

Què és *Matèria de Bretanya*? Una autobiografia, unes memòries, una autoficció —tal com la batejà Doubrovski el 1977 en l'obra *Fils*, just un any després de publicar-se l'obra que ací ens ocupa? O podem entendre-la simplement com una novel·la? (2013: 156-157)

Deutora dels estudis de l'autobiografia Esteve encabeix la narració de Cutillas dins l'ampli i divers ventall de la producció memorialística catalana contemporània, concretament «entre memòria i autobiografia parcial» (2013: 172). Per al nostre propòsit adoptarem la línia d'interpretació proposada per aquesta professora, i iniciada per l'estudiós Joan Borja (2001), i entendrem *Matèria de Bretanya*, *Tractat de les maduixes* i *La parra boja* com tres llibres de memòries.

La vida: matèria primera de la literatura

Si bé les tres composicions tenen estructura i caràcter divergents en alguns aspectes, especialment en el nivell de cohesió interna dels textos, en la unitat temàtica i en la secció temporal relatada, no es pot negar que hi ha un aspecte comú entre Vicent Andrés Estellés i Carmelina Sánchez-Cutillas: la constant evocació de la infantesa, de l'entorn que l'acollí i dels personatges que la poblaren.

Les vides i les coses contades per Sánchez-Cutillas i per Estellés no les podem etiquetar d'insòlites ni d'exceptacionals, més aviat es tracta d'un seguit d'imatges freqüents que podrien habitar en la ment de qualsevol lector o lectora. Però a pesar de la familiaritat dels fets, la prosa dels autors està immersa en una matriu estètica que presenta els elements més banals en veritables imatges poètiques que engeguen la maquinària de la identificació amb el públic lector. Els mecanismes que fan servir els autors permeten llegir en la realitat quotidiana la meravella de la senzillesa i la importància d'aquesta en l'engranatge del món. *Matèria de Bretanya* resumeix amb excel·lència l'actitud de preservar els rodaments invisibles que conformen l'univers de la veu narrativa:

Un feix de coses petites i sense importància que esdevenien dia a dia, empentant-se les unes a les altres amb la urgència de ser abans que s'acabara el món. Perquè un poc de temps més tard havia d'acabar-se tot i la vida dels homes també (1994: 115).

L'autora, lluny d'una intenció profètica, permet l'existència de la vida mitjançant «un feix de coses petites» a les quals dona entitat ontològica perquè siguin parts constitutives d'una manera de percebre el món i de fer literatura. L'aparent nimietat de la quotidianitat és contrarestada en el moment que la literatura pren com a matèria primera els quefers, els llocs, els objectes i les persones que poblen l'entramat de relacions que habiten al voltant de la veu narrativa.

Francesc Parcerisas explica que per a expressar la singularitat en literatura no és necessari que els fets narrats o la persona que els narra siguin extraordinaris, simplement cal que el subjecte entenga la importància de la perspectiva i de la distància en l'art de saber observar el món (2004: 51). Gràcies a aquesta consciència, els elements quotidians assoleixen una entitat simbòlica que els carrega de significat com a parts fonamentals d'un univers comú que «pot utilitzar en tant que correlats (objectius o subconscients) de les emocions que colpeixen la seva sensibilitat» (2004: 52).

L'atenció a la petitesa que ambdós autors mostren posa de manifest l'adscripció a l'esmentada poètica de la quotidianitat i a l'aproximació «endòtica» del món (Perec 2008: 23). Una visió que permet llegir el món des dels fets de cada dia, els quals no gaudeixen d'exotisme però que a pesar de tot són la els components interns del temps.

La reconstrucció de la memòria pren forma en aquests autors gràcies al record dels espais de la quotidianitat que acolliren la vida ara recordada:

Pot ser que em sorprenga, la caiguda de l'aigua, escrivint qualsevol cosa, aventurant-me per algun malnom de la meua infantesa, per un determinat carrer de la meua adolescència, agafant-me als ferros d'una finestra. (Andrés Estellés 2013: 41)

Guadalupe Nettel en la introducció a la traducció espanyola de *L'infraordinaire* de Georges Perec apunta la pedra de toc dels plantejaments de la poètica de la quotidianitat:

Interrogar a lo habitual. [...] No lo interrogamos, no nos interroga, no plantea problemas, vivimos sin pensar sobre él, como si no vehiculase ni preguntas ni respuestas, [...] (2008: 23)

Nettel centra la necessitat d'interpel·lar l'ordre habitual per a revelar-ne la capacitat d'activar els ressorts que connecten l'experiència humana d'estar en el món. Aquesta idea es materialitza lingüísticament i estètica en la poètica de la quotidianitat, mitjançant la qual es possibilita la transmissió d'un missatge que vaja més enllà de la simple descripció.

La memòria espacial de la quotidianitat

La poètica quotidiana que els autors practiquen en aquestes obres relliguen de manera excepcional les categories d'espai-temps per a crear nodes capaços de desplegar tota una sèrie de significats de la història, personal i col·lectiva, i dels llocs on

s'esdevingué. En referència al temps, la infantesa és el període més àmpliament relatat pels dos autors i el qual gaudeix de major impacte emocional en les narracions. Tant Sánchez-Cutillas com Estellés construeixen un joc de distàncies que entrellacen «un jo que recorda i un altre que viu» (Esteve 2013: 168). És a dir, l'existència de dues línies temporals en la narració: el present de l'escriptura, el món adult, i el passat evocat i recordat, la infantesa. Paral·lelament, identifiquem, encara que tímidament, l'espai del present de l'escriptura del qual només sabem que no correspon amb el del passat i el marc miticogeogràfic dels infants. Aquesta unió de les categories elementals ens condueix al concepte de «cronotop» que Mikhail Bajtin va definir com «el caràcter indissoluble del espacio y el tiempo» (1989: 237) i que el professor Adolf Piquer ha aplicat a la narrativa catalana contemporània en afirmar que «el cronotop és, per tant, el marc de referència temàtic que esdevé concret a través de l'escenografia» (1996: 112).

Així doncs, el conjunt de retalls del temps apareix sempre ancorat a un marc espacial que en molts casos esdevé el nucli sentimental per a donar lloc al cronotops d'Altea i de Burjassot. El paral·lelisme entre cronotopies es deu a la relació de les obres amb el context referencial del qual parteixen: el País Valencià poc abans de l'esclat de la guerra civil. A partir d'aquest moment entenem que es tracta de dos grans cronotops anàlegs que contenen tota una escenografia pròxima a l'equivalència en els dos autors.

Genèricament, els espais bàsics que les obres tenen en comú són la casa familiar, l'escola, el carrer, el poble i l'entorn rural. Cadascun d'aquests espais es particularitzarà, respectivament, en la casa de la família Estellés i la casa de Capnegret de *Matèria de Bretanya*, l'escola d'Estellés i les classes de costura de la mestra Cantarrana, els carrers de Burjassot i les costeres i carrerons d'Altea i en l'entorn de l'Horta i els camps de la Marina Baixa.

L'estudi d'aquestes referències espacials remet a l'esfera íntima i personal dels autors, ja que es tracta dels elements més

propers, o endòtics, a la vida d'infants. Els paràmetres que posen en relació l'experiència personal de l'espai i l'esfera afectiva i íntima que hi lliga els subjectes ens permeten analitzar les expressions literàries que Sánchez-Cutillas i Estellés projecten dels espais de la quotidianitat. L'anàlisi d'aquest tipus d'espais va ser exposada per Gaston Bachelard amb el nom de topoanàlisi i definida com «el estudio psicológico sistemático de los parajes de nuestra vida íntima» (Bachelard 2013: 38). I més concretament, assenyalà que els indrets que s'estudien sota aquesta òptica solen ser els espais feliços. És per tant, el sentiment topofilic, la unió entre els espais que adés esmentàvem i que recullen bona part de la mítica joia que els autors atribueixen a la infantesa. L'anàlisi topofilica té un altre gran exponent, el geògraf Yi-Fu Tuan, qui desplega amplament la idea en els següents termes: «*Topofilia* es el lazo afectivo entre las personas y el lugar o el ambiente circundante. Difuso como concepto, vívido y concreto en cuanto experiencia personal [...]» (2007: 13).

La casa, el primer espai de la quotidianitat, és entesa generalment com a centre de protecció familiar, per tant, és recordada com un ambient positiu que acull els infants, en paraules de Bachelard «el país de la Infancia Inmóvil» (2013: 36). Vicent Andrés Estellés enceta *Tractat de les maduixes* amb un conjunt de textos referits als espais de la vida: les cases on visqué i els carrers de jocs infantils.

He viscut la meua infantesa a tres cases de la darrera porció del carrer de l'Obispo Muñoz, abans carrer Nou: [...] al número 82, un primer pis, on vaig nàixer; després, la planta baixa del número 78; i finalment, en vespres o en plena guerra civil, enfront, al número 79. [...]

Totes les he estimades pregonament, però les que recorde més sovint, ara, en arribar a les darreries de la meua vida, són la cuina amb un petit finestró, una gran sala del pis on vaig nàixer, i un racó, davant el menjador, de la casa següent, on el meu pare buidava els seus sacs de brossa diaris [...] (2013: 15)

El text de Sánchez-Cutillas va farcit de referències a les distintes llars, bé siga la pròpia, la de les comandantes o la de l'oncle. Un passatge il·lustrador de la visió de la casa familiar és el següent, on retrata la imatge de la casa pairal i la casa dels mitgers, la que «”parecía como si se apoyara en la otra”»:

Però jo sabia que aquells senyors s'enganyaven, car endevinava que la se que veritablement recolzava sobre l'altra era la nostra, la gran, som nosaltres ens recolzàvem també, malgrat que teníem diners, sobre les espatles i sobre la suor de l'home que treballava els nostres bancals. (1994: 125)

De l'obra *Estellés il·lustrat*, per Ubeeefe.

Les geografies familiars dels dos autors acullen pinzellades que besllumen la classe treballadora del de Burjassot i l'adscripció de la nissaga alteana a la burgesia local. A pesar, però, d'afirmacions com «nosaltres teníem diners», la veu narrativa de Sánchez-Cutillas té un gran encís per la casa de les comandantes i el món d'aquella gent senzilla i autòctona:

Jo no vaig pujar mai a les cambres de dalt i no sé com serien els seus llits ni res, però potser es gitarien sobre muntanyes de cotó en pèl per por de trencar-se per la nit si pegaven una girada un cop serien adormissades, car semblaven de porcellana antiga [...].

[...]

I la sala gran també a coneixia; allí estava el retrat del marit vestit de comandant de Marina [...] i davall del retrat tenien la calaixera amb els calaixos que en obrir-los feien olor de canyella i s'omplia tot de l'olor de la canyella. (1994: 32)

Per contra en *La parra boja*, els aliments de la llar per Nadal posen de manifest la humilitat de la família Estellés, adscripció donada per les circumstàncies socials:

Eren uns torrons blanets, de cacau, queren fins fa poc els més barats, els del proletariat, i és, justament, la consumació d'aquests torrons que em va identificar, entre d'altres coses semblants, amb el proletariat, del qual forme part. (2013: 153)

El món dels sentits i les menges es desplega en *Matèria de Bretanya* gràcies a l'olfacte i les olors de cases i carrers, fins arribar al gust en el magne passatge de la mare Paula. Ja que com s'afirma en *Topofilia*, del geògraf Yi-Fu Tuan, les formes de la topofilia són diverses, també en el grau de l'impacte emocional que provoquen en els subjectes, però gairebé sempre van de la mà de l'experiència sensorial de l'entorn. Percebre l'espai des del cos en facilita la filiació emocional i ajuda a recordar:

el amor por el lugar que nos es familiar, porque es nuestro hogar o porque representa el pasado, o porque suscita el orgullo de la propiedad o de la creación; el regocijo en las cosas por simples razones de salud y de vitalidad animal. (2007: 333)

Dels espais exteriors a la casa, el mercat és un dels focus d'atenció de la jove Carmelina que posa en relleu el distanciament amb l'entorn familiar burgés i conservador. En contraposició, la figura materna, poc inclinada a les parades ambulants, apareix en diverses ocasions realitzant compres a la ciutat d'Alacant acompanyada de les serventes.

Ma mare no anava mai al mercat, perquè no era ben vist que les senyores anassen, i trobe que tampoc no li hauria agradat d'anar-hi. A mi sí que me'n agradava molt, i de tant en tant em donaven permís i me'n anava amb la masovera.

[...]

Hi havia olor de peix i de fruita i de sabó d'olor. També hi havia olor de gent, de tota aqueixa gent que bellugava per entre les parades apassionadament i sorollosa.

En aquesta escena ancorada a l'entorn urbà d'Altea, l'autora relata el temor que li provocava la presència, manifestament repressora, de la parella de guàrdies civils que controlaven el mercat:

I era per la por, com si fóssem gitanos. Aleshores jo no podia comprendre aquell fet, però ara pense que la presentació de l'ordre sempre produeix por. [...] Però llavors jo sabia que allò em lligava una miqueta més a tota aqueixa gent senzilla. (1994: 109)

Un cert rebuig a la nissaga i tot el que representava s'escenifica en els espais d'una quotidianitat, podríem dir, popular. Aquests espais abracen les corredisses pels carrers i costeres del centre històric del poble mariner i el lligam amb la gent que hi vivia, especialment l'avi matern. Mentre la família nuclear habitava a un mas a Capnegret, entre la mar i els bancals, avis i oncles oriüunds vivien a la part alta d'Altea.

[...] nosaltres pujàvem les costeres corrent i ma mare les pujava caminant a poc a poc [...]. I totes les dones la saludaven i en acabant li preguntaven: Senyoreta, avui són d'ací dalt?

[...]

Els meus germans i jo pujàvem costeres amunt lleugers i alegres [...] i en topar-nos amb algunes dones també ens preguntaven si aquell dia érem d'allí, però a mi em semblava que no ho preguntaven sinó que deien, avui sou d'ací dalt! I era com si ens donassen les claus de la vila. (1994: 29)

Com encertadament explica Yi-Fu Tuan «el sentimiento topofílico entre la gente del campo difiere ampliamente de acuerdo con su estatus socioeconómico» (2007: 135). Sense afirmar taxativament que els estrats més baixos de l'escala social són els més lligats al territori, el geògraf sí que palesa un canvi de percepció de l'espai que en facilita o dificulta la generació de sentiments topofílics. L'acostament a les classes populars

alteanes desperta en Carmelina Sánchez-Cutillas un llaç topofilic amb l'entorn que s'obria davant d'ella. D'aquesta manera, els espais evidencien una xarxa de relacions socials on es pot llegir l'acostament de la jove Carmelina a la idiosincràsia de la gent senzilla de la vila dels avis que l'acollia en vacances i a la qual començava a assimilar-se voluntàriament.

L'experiència del microcosmos que representa el poble marca indefectiblement el caràcter dels dos autors i de les memòries que troben a faltar «els dies, llunyans, de la meua infantesa, i bona part, també de la meua adolescència, a Burjassot, el meu poble» (Andrés Estellés 2013: 74).

Un altre aspecte central en la topofilia urbana que Sánchez-Cutillas sent per Altea és la presència de dues figures femenines que li permetien la immersió en el món recentment descobert del qual formava part la resta de xicalla: la mestra Cantarrana, la Mare Paula i la tia Agnamaria. La genealogia femenina d'aquestes dones en el text les marca com a punts d'ancoratge a la quotidiana realitat de la vila.

L'escola, encara que espai polaritzat entre la felicitat i el dolor de la menuda per no voler anar-hi, s'esdevé un centre emocional d'identificació, especialment lingüística, amb el poble encapçalat per la mestra Cantarrana: «I això de ser una més entre les altres m'agradava força, sens saber per què, i si les xicones es barataven estampes de sants per boletes de vidre de jugar a clotets, jo també» (1994: 93). L'educadora aixoplugava les menudes i les pujava amb certa dosi de rectitud i certa de fantasia, de la qual la jove Carmelina va ser desposseïda quan «em van tancar en un col·legi a ciutat», on «no sé com ho van fer, però a poc a poc m'ho esborraren tot de la memòria» (1994: 94). L'oposició camp-ciutat contraposa dues maneres de percebre el món, les dues en què es mou la veu narrativa al llarg de tota l'obra.

Vicent Andrés Estellés guarda un bon feix de records escolars, marcats per la por iniciàtica i la necessitat d'aprendre transmesa

De vegades pensava que totes les preocupacions que em va comunicar la meua mare, quan veníem a ca don Julio, anaven minvant, fins a desaparèixer. Aquell col·legi sí que era bo, i jo tenia ganes d'aprendre (2013: 169)

Dues experiències acadèmiques diferenciades des de l'origen però amb un mateix objectiu, formar part del col·lectiu.

En darrer lloc, la mare Paula i la tia Agnamaria són la cara oposada de la moneda de l'entorn familiar, lluny del posat dels pares, aquestes dues dones encisen el caràcter de Carmelina i enforteixen el vincle amb la vila i l'atenció a l'infraordinari. La mare de llet acollia els infants en els dies de pluja i els nodria amb pa i melva per a després submergir-los en la cultura popular dels contes. És significatiu que activitats pròpies de la infantesa com els berenars i els contes formen part de l'univers del poble i no de l'univers restringit a la família més propera com pare i mare, adscrits a un altre imaginari social. En el mateix entorn de la vila d'Altea, la tia Agnamaria transmetia una filiació directa amb els ressons espirituals de la saviesa popular. Envoltada d'un tel de misteri, la dona representa el contacte amb la mort i les animetes que il·luminen i faciliten a Carmelina una altra visió de la pèrdua:

I en tornar a casa dels pares m'oblidava de tot allò per no contar-ho, i era com si retornàs al món dels vius; però jo no sabia quin dels dos mons m'agradava més, si aquell de les ànimes i les ombres de matinada i del sant que es retardava, o aquest del soroll i de la llum clara del dia [...] (1994: 104)

Un univers també present en la vida d'Estellés, el qual afirma: «m'he criat en un ambient pobletà. M'he criat envoltat per tota classe de llegendes, de mals auguris, els uns previsibles i els altres no tant» (2013: 126).

A tall de conclusions

Els cronotops de la quotidianitat que Carmelina Sánchez-Cutillas i Vicent Andrés Estellés han conservat literàriament en les memòries estudiades atenen a l'objectiu d'alçar acta d'un món en desaparició. Però alhora tenen una funció aparentment invisible, posar de manifest la dimensió social que condicionà aquests indrets.

En el poeta de Burjassot s'expressen entre els records reflexions que afirmen l'origen de classe de la família. Bé en forma de fragments com els referents a la humilitat de les menges, les condicions de vida o la formació paterna; Estellés ha fet servir les memòries com un acte d'autoafirmació del jo. L'evocació literària dels espais de la memòria ha enfortit els ciments identitaris per a fer dels llocs representats punts d'unió del record individual i del col·lectiu.

En l'autora d'Altea es reflecteix amb una subtil sagacitat la polarització dels dos mons que la desdoblen. Indrets assenyalats com la casa, l'escola, els carrers i la distinció poble-Capnegret acullen al seu si les tensions entre la dialèctica vital i social que distancia el nucli familiar burgés, conservador, religiós i castellanoparlant; de l'entorn d'Altea i de l'avi, burgés però arrelat al poble, republicà, ateu i valencianoparlant. La descoberta de la cronotopia alteana i l'interés per la petitesa permet interrogar l'apparent normalitat per a desvetllar les diferències dels dos modes de vida.

L'autora assisteix a un procés d'assumpció d'un univers que no li ha estat conegut però que reconeix com a propi en acostar-se a aquella gent senzilla que semblava que li donà les claus de la vila. El procés d'identificació amb el territori, en el sentit més ampli, que es desplega en *Matèria de Bretanya* assoleix un punt àlgid en revelar-se un pensament que posa en joc bona part dels principis que regeix la topoanàlisi de Bachelard i Tuan. El geògraf xinès culmina la teoria de la topofília en l'estima per la pàtria en les

diferents accepcions d'amor que es pot propiciar cap al territori per a afirmar que

Hay dos tipos de patriotismo, el local y el imperial. El patriotismo local descansa en una íntima experiencia de lugar y en la impresión de que lo bueno es frágil, es decir, que la perdurabilidad de lo que amamos no está garantizada. (2007: 140)

Així doncs, podem afirmar que Carmelina Sánchez-Cutillas practica literàriament un patriotisme local, segons la terminologia de Tuan, projectat des de les geografies més íntimes per a abraçar les geografies humanes que l'envoltaven:

Però llavors, jo vaig prendre consciència del que volia dir aquell mot, perquè abans d'allò la pàtria meua era tota la terra encerclada per l'Aitana i per Bèrnia i per Puigcampana, [...]. Ara jo sabia que allò tan entranyable era la meua petita Pàtria, i que la gran, la de tots estava feta de petites; com les magranes, que són fetes de pinyons petits i apretats i de la color de la sang. Aquell descobriment l'havia fet sense l'ajuda de ningú, i vaig tenir tanta pena som si una veu estranya em manàs de partir-me el cor pel mig. (2004: 175)

Comptat i debatut, en aquestes memòries es mostra la permeabilitat de l'espai per a transmetre una sèrie de significats subjacents al conjunt referencial d'on beu la literatura autobiogràfica. Els autors fan aflorar gràcies a la representació espacial dos processos de construcció identitària, en Carmelina Sánchez-Cutillas el del descobriment d'un món nou i en Vicent Andrés Estellés el del reafirmament de les parts constitutives del seu jo.

Bibliografia

ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent (2013): *Animal de records (Memòries)*, Ed. Bromera, València.

BACHELARD, Gaston (2013): *La poética del espacio*, Ed. Fondo de Cultura Económica, Ciutat de Mèxic.

BAKHTIN, Mikhail (1989): *Teoría y estética de la novela*, Ed. Taurus, Madrid.

BALAGUER, Enric (2001): «L'autobiografia en diari. Apunts sobre la memorialística de Vicent A. Estellés», AA.DD.: *Literatura autobiogràfica: història, memòria i construcció del subjecte*, a cura d'Enric Balaguer, Ed. Denes, Paiporta, pp. 253-268.

BORJA, Joan (2001): «Carmelina Sánchez-Cutillas: matèria de memòria», AA.DD.: *Literatura autobiogràfica: història, memòria i construcció del subjecte*, a cura d'Enric Balaguer, Ed. Denes, Paiporta, pp. 221-232.

ESTEVE, Anna (2013): «Matèria de Bretanya, de Carmelina Sánchez-Cutillas, en el context de la literatura autobiogràfica contemporània» en *Caplletra*, núm. 55, pp. 153-174.

PARCERISAS, Francesc (2004): «La quotidianitat en la poesia de Vicent Andrés Estellés», AA.DD.: *Vicent Andrés Estellés* a cura de Ferran Carbó, Enric Balaguer i Lluís Meseguer, Ed.IIFV, Alacant, pp. 49-64.

PEREC, Georges (2008): *Lo infraordinario*, Ed. Impedimenta, Madrid.

PIQUER, Adolf (1996): «La memòria en el marc del cronotop. El passat i la infantesa en la novel·la catalana recent», AA.DD.: *Memòria, escriptura i imatge*, a cura de Josep Roderic Guzman i Joan Manuel Verdegall, Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, pp.107-118.

SÁNCHEZ-CUTILLAS, Carmelina (1994): *Matèria de Bretanya*, Ed. 3i4, València.

TUAN, Yi-Fu (2007): *Topofilia. Un estudio de las percepciones, actitudes y valores sobre el entorno*, Santa Cruz de Tenerife.